

УДК 159.9.07-057.4Я.Цурковський:303.8(092)

**Вінтюк Юрій.
Особистість і діяльність
Ярослава Цурковського: проблема
дослідження і її складові**

У статті розглянута проблема дослідження особистості та діяльності Я. І. Цурковського, з'ясовані її основні складові та охарактеризований сучасний стан їхньої розробки. Зроблений огляд літературних джерел за темою дослідження; з'ясований стан її вивчення. Окреслена проблема дослідження особистості та діяльності Я. Цурковського, визначені її основні складові. Розглянуто стан розробки основних складових вказаної проблеми, що перебуває в центрі розгляду. Намічено коло невирішених завдань, означені напрямки досліджень, які ще належить здійснити у майбутньому.

Ключові слова: Ярослав Іванович Цурковський, проблема дослідження життя і діяльності, складові проблеми, стан дослідження проблеми.

Підготовка майбутніх фахових психологів у сучасних умовах передбачає не лише надання ґрунтовних знань із базових психологічних дисциплін і розвиток навичок їхнього використання у професійній діяльності. Не менш важливим компонентом формування професійної компетентності є наявність знань з історії розвитку психологічної науки, у своєму регіоні зокрема, про видатних науковців краю, їхнє життя та діяльність, як і наукові здобутки. Без наявності таких знань неможливо ні зрозуміти хід розвитку вітчизняної психологічної науки, ні її внесок у загальні надбання, ні її сучасний стан. Тому фахівцям з психології важливо знати основні події життя та наукової діяльності визначного вітчизняного вченого Ярослава Івановича Цурковського (1904-1995); ця обставина зумовлює

актуальність даного дослідження.

Мета роботи: розглянути проблему дослідження особистості та діяльності Я. Цурковського, з'ясувати її основні складові та охарактеризувати сучасний стан їхньої розробки.

Завдання дослідження:

- зробити огляд літературних джерел за темою дослідження; з'ясувати стан її висвітлення;
- окреслити проблему дослідження особистості та діяльності Я. Цурковського, визначити її основні складові;
- розглянути стан розробки основних складових проблеми, що перебуває в центрі розгляду;
- намітити коло невирішених завдань, вказавши напрямки досліджень, які ще належить здійснити у майбутньому.

Огляд публікацій за темою дослідження. На жаль, означена проблема все ще перебуває поза колом належної уваги вітчизняних науковців; тому публікацій на дану тему виявлено не багато. Передусім, потрібно відзначити нечисленні публікації соратників Я. Цурковського, які знали його особисто, працювали з ним або були членами створеного ним Львівського зонального відділення товариства психологів України. У першу чергу необхідно назвати публікації В. І. Вавринюк [1; 2], І. В. Огірко та В. А. Юрковського [13]; заслуговують уваги також спогади О. Я. Цурковського [15]; збірники матеріалів конференцій з публікаціями різних авторів [14; 16]; а також матеріали власних досліджень [3 – 12]. У публікаціях на дану тему висвітлено основні події життя та діяльності визначного вітчизняного вченого, його наукові здобутки і зроблено спробу оцінити його внесок у розвиток вітчизняної психології. Крім названих, серед публікацій можна також знайти низку праць про розгляд окремих аспектів його досліджень, а ще кілька газетних та Інтернет-публікацій ознайомчого характеру, власних у т. ч. (у газеті "Поступ" та у Вікіпедії). Як видно з наведеного, з'ясування стану вивчення даної теми є непростою справою, тому далі наведено результати дослідження проблеми, що перебуває в центрі розгляду й окремих її складових. Здійснений огляд

літературних джерел у даному викладі не наводиться, одержані дані використані при проведенні власного дослідження.

Виклад результатів дослідження. *Першим і головним аспектом проблеми, що розглядається, і який об'єднує всі інші, є вивчення наявних матеріалів і висвітлення життя та діяльності Я. І. Цурковського; частково результати цих досліджень відображені у попередніх публікаціях [4; 6].*

У результаті проведених досліджень, що тривають вже не перше десятиріччя, було з'ясовано основні події з життя вченого. Встановлено, що він народився 27 грудня 1904 року в Тернополі в інтелігентній родині, яка 1913 року переїхала до Львова.

Після завершення початкової школи Ярослав продовжив навчання у філії Державної української академічної гімназії у Львові, куди вступив 1916 року. Рано виявив організаторські здібності, через що у 1920 році гімназисти обрали його полковником полку ім. князя Лева скаутської організації «Пласт». У 1922 р. створив нелегальну організацію «Гвардія ім. Івана Франка». Оскільки Гвардію було визнано забороненою, Ярослава, за доносом одного з гімназистів, відрахували з гімназії; іспити за гімназійний курс здав екстерном у 1923 році [6, с. 260].

У 20-х роках Я. Цурковський бере активну участь у громадському житті, зокрема, в цей час він був головою громадської організації «Інтелектуальний блок молодіжної всеукраїнської генерації» та членом керівного органу студентських профспілок (ПРОФОРУСу), а також членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка та товариства Наукових викладів ім. П. Могили.

У той же час Я. Цурковський займається видавничою і літературною діяльністю. В 1924 році заснував журнал «Наука і письменство», був його редактором; у 1927-28 роках входив до складу редакції газети «Літературні Вісти». Видав кілька збірок поезій: «Прозолоть світанку» (1925), «Вогні» (1926), «Смолоскипи» (1926), «Моменти й вічність» (1927); за поему «Збентежений літак» (1928) зазнав політичного переслідування [6, с. 262].

Вищу освіту отримав на філософському факультеті

Українського таємного університету у Львові (1923-1926) та в Українському вільному університеті в Празі (1929-1931). 1929 року створив першу модель контролографа – приладу для дослідження психологічних і психофізіологічних параметрів людини; за допомогою якого проводив масові обстеження працівників різних професій.

У 1930-х р. Я. Цурковський працював директором створеного ним Інституту психотехнічних досліджень (м. Катовіце, Польща, 1932-1939 рр.; а згодом у м. Львові, 1941-1944 р.). Ступінь доктора філософії (з психології) здобув за працю: “Питання визначення психотехніки з інтегральної точки зору” (Український вільний університет, Прага, 1937) [6, с. 264].

У 1939 році молодий науковець повернувся до Львова; з 1940 по 1941 працював відповідальним редактором журналу «Література й мистецтво». У 1941-1944 роках був директором створеного ним Інституту психотехнічних досліджень м. Львова, який займався професійною орієнтацією випускників шкіл, а також професійним відбором претендентів на різні вакансії.

Після війни зазнав переслідувань радянським режимом, зісланий, проте у 1946 році був поновлений у правах і повернувся до Львова. З 1949 року Я. Цурковський – викладач кафедри психології і педагогіки Львівського інституту фізичної культури (1949-1959), у ці роки він створив контролограф нового покоління, обґрунтував теорію психічної контрольності, проводив масові дослідження контрольних психічних процесів у спортсменів, опублікував ряд своїх наукових праць. Однак у кінці 50-х знову зазнав утисків і був звільнений з посади [6, с. 270].

У 60-х роках Я. І. Цурковський – завідувач першої в СРСР експериментальної лабораторії психофізіології, психології та умов праці Львівського заводу автотранспорту (1961-1971). За здобутки у цій галузі його працю відзначено золотою медаллю ВДНГ СРСР (1967). У цей же час за його ініціативою було налагоджено серійне виробництво контролографів на Львівському заводі «Ремпобуттехніка»; протягом ряду років вони використовувалися як для проведення наукових досліджень, так і для потреб на-

родногосподарської діяльності: від обстеження космонавтів, машиністів поїздів та водіїв автобусів – до проведення професійної орієнтації випускників шкіл [6, с. 270-273].

З 1969 по 1995 рр. Я. І. Цурковський був головою створеного ним Львівського зонального відділення товариства психологів України. У 80-х роках за його ініціативою було організовано дві Всесоюзні конференції з проблем експериментальної психології на базі Львівського університету ім. Івана Франка та Львівського політехнічного інституту. З 1993 р. – Почесний президент Товариства наукових викладів ім. П. Могили.

Практично від часу його смерті у 1995 році починається збір матеріалів про його життя, наукову, педагогічну та громадську діяльність; який, з кількома перервами, триває до сьогодні. В дальнішому викладі наведено основні напрямки цих досліджень, кожен з яких спрямовано на вирішення окремих складових проблеми, що перебуває в центрі рзгляду.

Другий аспект проблеми: вивчення феномену особистості Я. Цурковського, особливостей його формування та проявів, який частково був розглянутий раніше [7].

Було відзначено, що формування особистості відбувається у конкретних соціальних умовах, що можуть зробити можливою появу певного суспільного чи індивідуального феномену. Згідно з сучасними науковими уявленнями, у другому випадку умови середовища виступають як зовнішні чинники формування особистості. Відтак необхідно дослідити: суспільні та родинні передумови появи феномену Я. Цурковського які, своєю чергою, можна поділити на матеріальні та духовні. Крім зовнішніх, важливо розглянути і внутрішні чинники, що обумовили появу даного феномену в тих соціальних умовах – до яких відносимо особистісні якості та власну активність особистості [7, с. 17].

До соціальних чинників відносяться матеріальні та духовні умови, в яких відбувається процес становлення конкретної особистості. До матеріальних умов у Галичині кінця ХІХ – поч. ХХ ст. слід віднести передусім бурхливий розвиток промисловості краю – що вимагало не тільки

розвитку освіти і науки, але й докорінної перебудови наявних суспільних відносин; оскільки старі заважали розвитку. До соціальних духовних умов слід віднести розвиток культури – освіти та науки, ідеології тощо. Це знайшло відображення у поширенні соціалістичних ідей, виникненні та поширенні соціальних рухів (партій і громадських організацій), а згодом призвело до буремних соціальних зрушень, що знайшло прояв у боротьбі проти гніту та за національне визволення [7, с. 18].

Однак зовнішні чинники виступають лише необхідною, але не достатньою умовою виникнення певного соціального, зокрема індивідуального феномену. Достатньою ж умовою його появи у даному випадку виступає власна активність особистості.

Наразі цей аспект проблеми залишається недостатньо дослідженим.

Третій аспект проблеми: визнання громадськістю наукового внеску Я.Цурковського [9; 12]. За часів польського панування на наших землях Цурковський не міг ані повністю реалізуватися, ні в одній зі сфер діяльності, оскільки цьому перешкоджала політика утисків і переслідувань польською владою українців. Передусім це знаходило вираження в тому, що молоді на наших землях був вкрай ускладнений доступ до здобуття освіти, особливо вищої.

Всіх цих утисків свого часу вповні зазнав і Я. Цурковський, який ще в час навчання в гімназії зазнав переслідувань за свою громадську діяльність, за що був відрахований з навчального закладу. Здобути подальшу освіту було не просто, оскільки шлях до здобуття вищої освіти українцям на окупованих землях був надто важким. Виїхати для продовження навчання за кордон теж було складно, і для цього були потрібні значні кошти. Тому Ярослав продовжив навчання в Українському таємному університеті у Львові. Проте завершити навчання йому тоді не вдалося, оскільки невдовзі Таємний університет через репресії польських властей припинив своє існування [6, с. 260-263]. Очевидно, що в таких умовах він не міг розраховувати ні на належну оцінку, ні на визнання.

Невдовзі на зміну польській владі прийшла радянська,

проте ситуація не змінилася. У повоєнні роки діяльність Цурковського в окупованому Львові стала підставою для звинувачення його у співпраці з нацистами. Відтак він потрапив під слідство, а далі в один із таборів ГУЛАГу. Після повернення з таборів Ярослав Іванович, як неблагонадійний, постійно перебував під пильним стеженням відповідних органів; крім цього, йому надовго було заборонено займатися громадською діяльністю. З великими труднощами вдалося знайти роботу за фахом, проте і тут він постійно зазнавав утисків та переслідувань. Влада не визнала його довоєнної дисертації, і врешті-решт Цурковський був звільнений з посади за надуманими звинуваченнями. Він подав справу до суду, проте навіть через рік бюрократичної судової тяганини не зміг поновитися на посаді [6, с. 270].

Після вимушеного безробіття Ярослав Іванович влаштувався на роботу у створену ним на Львівському заводі Автонавантажувачів першу в Радянському Союзі експериментальну лабораторію психофізіології праці, де зайняв посаду завідувача. Однак згодом і звідси був звільнений, за тими ж сфабрикованими звинуваченнями.

Немало часу пройшло відтоді, та дуже мало що змінилося з тих пір у нашому суспільстві. Досі не одержав належної оцінки, визнання та вшанування і Ярослав Цурковський, не можна розраховувати на це і в осяжному майбутньому. Оскільки ми живемо не у вільному й демократичному, цивілізованому, громадянському, а в пострадянському суспільстві, що несе в собі всі вади попереднього, радянського. Як і в радянські часи, перебуває в занепаді наша наука, яка не відповідає вимогам світового рівня та запитам практики сьогодення. У нас і зараз практично немає науковців, що розробляють наукові теорії, які б відповідали запитам світової науки та практики. Переважно наші науковці зайняті заробітчанством, інші ж стали ділками від науки і перетворили її у власний вигідний бізнес, відтак їм не до проблем нашої науки чи потреб держави [9, с. 37].

У нас і сьогодні немає проукраїнської влади, орієнтованої на захист державних національних інтересів та захист

надбань нашої культури, зокрема, наукової спадщини. Як у сфері державного управління, так і в науці залишається і діє та ж сама, радянська бюрократична ситсема, до сьогодні залишаються при владі ті, хто цькував і переслідував Цурковського та інших науковців і громадських діячів. А тому дослідження наукової спадщини і визнання вченого, як і інших сподвижників нашої науки, залишається справою кількох ентузіастів.

Четвертий аспект: подальша робота над укладанням біографії вченого; труднощі, що перешкоджають завершити роботу з написання наукової біографії Я. І. Цурковського, висвітлювалися у попередніх публікаціях на дану тему [3; 11].

Раніше виклад відомих біографічних даних про його життя та діяльність було зроблено до 105-ї річниці з дня народження [6]. Пошук нових даних ускладнений тим, що пошуки в архівах Львова практично завершено, а архівні матеріали за кордоном, у країнах, де свого часу жив і працював вчений, так і залишаються недоступними (це завдання наразі залишається нерозрішимим). Завершено також і пошук його публікацій (крім закордонних), і опитування тих людей, хто міг повідомити щось важливе. Але за час, що минув, було знайдено нові документи, а також цікаві відомості в опублікованих за цей час матеріалах [11, с. 50].

Розповіді різних людей дозволили більше дізнатися про поневіряння і переслідування, яких зазнав Ярослав Іванович у 1945 році, спочатку від польської, а потім і від радянської влади. Проте ця інформація фрагментарна і потребує уточнення, перш ніж може бути оприлюднена.

Протягом останніх років встановлено низку нових цікавих даних із життя Я. Цурковського, за різні роки, які теж ще чекають своєї публікації. Зокрема, цікаву інформацію повідомив ветеран ЛДІФК М. А. Джафаров, який працював у цьому закладі і знав Я. І. Цурковського від 1946 року, і навіть тривалий час приятелював з ним. Важлива інформація про нього міститься також в опублікованих мемуарах М. Гориня, а також у праці П. Мірчука «“Заграва” і УПНР», та ін. [11, с. 51]. Подальший пошук необхідних ма-

теріалів також слід віднести до актуальних завдань даної роботи.

П'ятий аспект: залишається не дослідженим і внесок Я. Цурковського у психологію. Каменем спотикання для сучасних психологів є відсутність розуміння того, що саме відкрив у психічній діяльності людини і дослідив Цурковський. Адже інформації про нього і його здобутки досі немає у підручниках з психології; даний аспект проблеми було розглянуто в попередніх публікаціях [5; 8].

Подібні труднощі зумовлені, передусім, тим, що психологія, яку вивчають до сьогодні в нашій країні, дуже відрізняється від тої, що вивчають повсюду у світі. Фактично у нас до сьогодні вивчають радянську психологію, яка має свою специфіку, котра полягає у тому, що психологія за радянської доби не пояснювала психічні явища, зокрема, поведінку живих істот, оскільки обслуговувала ідеологію. А Я. Цурковський сформувався як науковець у 20-30 роках минулого сторіччя, причому як європейський вчений, тобто поза межами радянської ідеологічної доктрини, яка наклала свій відбиток на всю радянську науку. Тому пояснити і зрозуміти його наукові здобутки можна лише з позицій тих наукових підходів, у межах яких вони були створені [8, с. 26].

Згідно з сучасними науковими уявленнями, основним принципом контролю поведінки у живих істот є принцип зворотнього зв'язку, що відображає прагнення індивіда зменшити розходження між бажаним і наявним станом. Саме в дії замикаючого звена процесу активності і задіяно контрольні психічні процеси. Детальніше про предмет розгляду можна дізнатися з праць Цурковського, а також з праць інших вчених, на які він посилався, обґрунтовуючи теорію психічної контрольності, оскільки обмежений обсяг даної публікації не дозволяє цього зробити.

Шостий аспект: подальша розробка контролографа Я. Цурковського; даний аспект проблеми також розглядався раніше [10].

Експериментальну модель електронного контролографа нового покоління було створено в 2011 році у вигляді програмно-апаратного комплексу на базі персонального

комп'ютера. Стимульний матеріал, як і в попередніх моделях, у ньому подається піддослідному у вигляді зорової інформації (на дисплеї комп'ютера); звукової інформації (через звуковий тракт комп'ютера); шкірно-гальванічні подразники у вигляді електричних імпульсів (за допомогою спеціального блоку). Як і в контролографі електронно-механічної моделі, у ньому є два пульта: піддослідного (спеціальний пульт з 14-ма клавішами, 2-ма педалями та 2-ма електродами у вигляді наручних браслетів для подачі електричних подразнень) і пульта експериментатора (в якості якого використовується стандартна комп'ютерна клавіатура зі спеціально запрограмованими функціональними клавішами). Програма дозволяє реалізувати різні режими дослідження, передбачено також зміну режиму роботи – залежно від завдань експерименту [10, с. 44].

Використання нової елементної бази дало змогу усунути практично всі недоліки, властиві попередній, електронно-механічній моделі апарата. В даному випадку освоєння процедури дослідження максимально спрощено, і доступно кожному фаховому психологу, обізнаному з теорією психічної контрольності, який має навички роботи на комп'ютері, після спеціального інструктажу та проходження ним пробного тестування на апараті.

Апаратну частину пристрою становить персональний комп'ютер, який виконує всі функції контролографа, і невеликий пульт (із 14-ма клавішами, 2-ма педалями та 2-ма електродами у вигляді наручних браслетів; з електронною схемою), який підключається кабелем до порту комп'ютера. Цей пульт потрібен для реєстрації реакцій піддослідного на завдання, що ставляться в ході експерименту. Роль пульта експериментатора виконує клавіатура комп'ютера, котрий за допомогою спеціально запрограмованих функціональних клавіш керує режимами та ходом проведення експерименту. Всі інші функції контролографа виконує спеціальна комп'ютерна програма [10, с. 45].

Час проходження експерименту в контролографі нового покоління вдалося суттєво скоротити за рахунок того, що відразу після реакції піддослідного на кожен виданий

стимул йому відразу видається нова порція інформації (в апараті попередньої моделі часовий інтервал між стимулами був фіксований і не залежав від швидкості реакції піддослідного). Час виконання всіх завдань індивідуальний, але в середньому він скоротився до 1 години.

Після дослідження функціонування та необхідного настроювання експериментального зразка контролографа нового покоління, при його апробації у різних режимах, передбачено створити його вдосконалену модель, придатну для серійного виробництва.

Кожен з означених аспектів проблеми, що розглядається, потребує подальшої ретельної розробки, і чекає на своїх дослідників.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні висновки. Як свідчить проведений огляд наукових публікацій за темою дослідження, у них міститься не достатньо відомостей з предмету розгляду, що спонукає до виділення основних складових означеної проблеми і розгляду стану їхньої розробки. Проведене дослідження дало змогу встановити основні складові компоненти проблеми, яка перебуває в центрі розгляду, і охарактеризувати поточний стан їхньої розробки. Наявний стан розробки окремих компонентів проблеми дозволяє намітити перспективні напрямки робіт для подальших досліджень у даному напрямку та сформулювати наступні завдання, спрямовані на її вирішення.

У майбутньому передбачено продовжити дослідницьку роботу з вирішення намічених завдань.

Список джерел:

1. Вавринюк В. І. Талановитий український вчений Ярослав Іванович Цурковський // Філософські пошуки. – 1999. – Вип. IX. – С. 108-115.
2. Вавринюк В. І. Психологічна спадщина Ярослава Івановича Цурковського / В. І. Вавринюк // Науковий вісник університету „Львівський Ставропігон“. – Львів: вид-во ун-ту „Львівський Ставропігон“, 2006. – Вип. II.
3. Вінтюк Ю. В. Біографія Ярослава Цурковського: проблема висвітлення // Філософські пошуки. – 1999. – Вип. IX. – С. 98-107.

4. Вінтюк Ю. В. Ярослав Цурковський: особистість і вчений // Політична психологія. Науковий збірник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – С. 234-238.
5. Вінтюк Ю. В. Контролографічний метод діагностики Ярослава Цурковського // Філософські пошуки. – 2007. – Вип. XXVI. – С. 220-230.
6. Вінтюк Ю. В. Ярослав Цурковський: життя і діяльність // Філософські пошуки. – 2009. – Вип. XXX. – С. 256-280.
7. Вінтюк Ю. В. Феномен Ярослава Цурковського як відповідь на виклики його епохи / Ю. В. Вінтюк // Теорія психічної контрольності та сучасні психолого-педагогічні проблеми: Матеріали наукових читань, присвячених 110-річчю від дня народження Ярослава Івановича Цурковського. (24 березня 2015 р., м. Львів). – Львів: Сполом, 2015. – С. 17-20.
8. Вінтюк Ю. В. Контрольні психічні процеси та їхнє місце в системі психологічних знань / Ю. В. Вінтюк // Теорія психічної контрольності та сучасні психолого-педагогічні проблеми: Матеріали наукових читань, присвячених 110-річчю від дня народження Ярослава Івановича Цурковського. (24 березня 2015 р., м. Львів). – Львів: Сполом, 2015. – С. 25-29.
9. Вінтюк Ю. В. Ярослав Цурковський і його наукові здобутки: проблема визнання / Ю. В. Вінтюк // Теорія психічної контрольності та сучасні психолого-педагогічні проблеми: Матеріали наукових читань, присвячених 110-річчю від дня народження Ярослава Івановича Цурковського. (24 березня 2015 р., м. Львів). – Львів: Сполом, 2015. – С. 33-37.
10. Вінтюк Ю. В. Електронний контролограф нового покоління на основі персонального комп'ютера / Ю. В. Вінтюк // Теорія психічної контрольності та сучасні психолого-педагогічні проблеми: Матеріали наукових читань, присвячених 110-річчю від дня народження Ярослава Івановича Цурковського. (24 березня 2015 р., м. Львів). – Львів: Сполом, 2015. – С. 43-46.
11. Вінтюк Ю. В. Укладання біографії Я. Цурковського: нові знахідки і біжучі завдання / Ю. В. Вінтюк // Теорія психічної контрольності та сучасні психолого-педагогічні проблеми: Матеріали наукових читань, присвячених 110-річчю від дня народження Ярослава Івановича Цурковського. (24 березня 2015 р., м. Львів). – Львів: Сполом, 2015. – С. 48-51.
12. Вінтюк Ю. В. Доробок Ярослава Цурковського: проблема вивчення і визнання (з нагоди 110-ї річниці з дня його народження) / Ю. В. Вінтюк // Педагогіка і психологія професій-

ної освіти. – 2015. – № 1-2. – С. 200-209.

13. Огірко І. В., Юрковський В. А. Життєвий і творчий шлях д-ра Ярослава Цурковського // Український освітній журнал. – Львів, 1995. – № 1. – С. 55-61.
14. Теорія психічної контрольності та сучасні психолого-педагогічні проблеми. Матеріали наукових читань, присвячених 110-річчю від дня народження Ярослава Івановича Цурковського. – Львів: Сполом, 2015. – 80 с.
15. Цурковський О. Кетяг калини в пошану др. Я. Цурковського (Спогад про батька) / О. Цурковський // Технічні вісті. – 2005. – № 1/2. – С. 14-18.
16. Ярослав Іванович Цурковський (1905-1995). До 100-річчя від дня народження. – Львів, 2005. – 71 с.

@ Вінтюк Юрій. Стаття надійшла 25 лютого 2018 р.